

«ЗАПАХ ФІАЛКИ» : ТОНКИЙ АРОМАТ ІСТОРИЧНОЇ ПРОЗИ ДЛЯ ПІДЛІТКІВ

Катастрофічний стан сучасної літератури для підлітків неможливо не помітити. Його ознаки – відсутність серйозної тематики, риторичність, менторство, незнання вікової психології, про що писала в огляді «Тенденції української літератури 2017 року» Леся Демська-Будзуляк («Літературна Україна», №6, 15.02.2018). Із цим важко не погодитись. Однак деякі критики досі ламають пера, вважаючи, що серйозна проблематика робить дитячу літературу «фальшивою», віддавши амнезії твори В. Близнеця, Є. Гуцала. Гостроти питанню додає фінансування української книги: держава нею не опікується, навіть навпаки – за рівнем оподаткування власної книги Україна посідає перше місце у світі – 28% (Ю. Ковалів, «Війна після війни», 2016). Та все ж вважаю необхідним наголосити, що десятком імен, чиї твори стали лідерами в рейтингу продажів, категорія творців читабельних текстів для дитячої і підліткової аудиторії не вичерпується. Творчість Володимира Кобзаря – яскравий доказ.

До слова В. Кобзар завжди ставився дуже серйозно. Чи не тому найбільше уваги приділяє він юному читачеві складного віку, коли для порозуміння потрібні мудрість і тактовність, висока ерудованість і тонке почуття гумору, майстерне володіння словом і максимальна довіра. Серед низки перлин, виданих прозаїком на-гора упродовж останніх років, варто виокремити збірку новел «Як у раю» (2014), лаконізм зовнішньої події якої відкриває несподівано багату палітру внутрішньої чуттєвості персонажів, маленьких за віком, але наділених великим душевним потенціалом опірності дегуманізаційним обставинам. Щемко виписаний мотив щастя в однойменній новелі, присвяченій пам'яті батька й дядька письменника, які стали прототипами Хведя і Гаврика, котрі навесні 1933 року зголосилися викопати могилу ровесникові за обіцяну їжу. Здавалося б, стільки відкрито-оповіджено про Голодомор, що психіці дорослого важко впоратися, інстинктивно прагнемо захистити дітей від почуття фатальної приреченості нести у своїх венах страшну пам'ять, але ж і безпам'ятство – не порятунком.

Психологічно тонко із рятівних мотивів поведінки персонажів новеліст виокремлює головний, який дає право підліткови називатися Людиною, – чуйність.

Сирота зі свіжовикопаної могили не йме віри в те, що вона не в раю, бо з нею діляться тяжко заробленими хлібом і молоком, бо цвіте вишня, гріє сонечко, і повезуть її добрі люди додому замість своєї померлої Ольки.

За нібито по-журналістськи врівноваженою назвою книжки «Хроніка буднів» (2016) автор заклад метافору вповільненої дії – драматично напружені новели, що відбивають моральний вибір українця в історичному розрізі часів козацтва (трагедійний дев'ятий вал кошового Івана Сірка в «Окаянній душі»), совісного чоловіка – в лещатах колгоспного буття («Земля йому пухом»), людини зі стійким моральним кодексом – в умовах армійської дідівщини («Звичайний Буряк»), вихованця совкового патріотизму – після чорнобильської аварії («На порозі»), різновікових учасників новітніх подій – у Революції гідності («Сьогодні на майдані», «Вірус»). Автор оприявнює феномен біженців з Донбасу (оповідання «Марковка», «Чого у тебе такі червоні очі») й поляризує концептуальні засади ситуації вибору в автобіографічній повісті «Двадцять другого травня» із символічним образом порогу – пристосуванство чи збереження власної ідентичності. Іншими словами, В. Кобзар тримає перо на пульсі історичних подій через почування, за Сковородою, «внутрішньої людини».

Головна робота над твором, як зізнався письменник, полягає у «позбавленні води». Дійсно, межова ситуація морального вибору вербально стисла, психологічна логіка перебігу конфлікту ущільнена до фотона, даючи волю аналітичним рефлексіям. За лаконізмом моделювання мізансцен і виявлення в них сутності характерів думкам простору, та й самої щільності не помічаєш, настільки вона органічна. Прості слова – кожне на своєму місці. І кожне – дихає. Речення – як сплеск хвилі, за якою розгортається і життєвий ідеал, і мотивація вчинку чи

бездіяльності, і драма нерозуміння... З таким творчим досвідом В. Кобзар прийшов до повісті для підлітків і юнацтва «Запах фіалки» (2017).

Ідея написання твору, безумовно, виношувалася довго. А точніше – майже чотири десятиліття. Мотив історичного краєзнавства у творчості письменника бере початок із повісті «Сіль чумацького шляху» (1989), сюжетною основою якої стала реальна мандрівка колишнім чумацьким маршрутом із синами, Андрійком і Романом, аж за Перекоп. Зауважу, що вік синів був близький до Тарасового чумакування в наших краях улітку 1824 року. «Сіль чумацького шляху» являє собою дифузій викликів буденного рівня, де превалює відчуття психологічного часу мандрівних пригод, позначених батьківською відповідальністю, з мотивом захисту вселюдських цінностей, артикульованих у філософських міркуваннях: щодо доріг як зв'язку («Вузькі степові дороги немов об'єднують людей, а великі траси з їхніми вигодами – навпаки»), війни як прояву абсурдної гри: «Тільки у зрілому віці зникає бажання гратися у війну; натомість з'являється усвідомлена готовність заступити собою не за команду, не за чиюсь примхою, а з власної волі, за власним бажанням – тих, хто там, у тебе за спиною, вдома».

Події повісті «Запах фіалки» відбуваються у другій половині XIX століття. Зав'язка оповіді – мить пробудження закоханості, що розпросторюється на весь світ. Мотив пошуку свого щастя (об'єкта любові) домінує з перших рядків, його заковано в хлоп'ячому спогляданні довкілля в дідову підзорну трубу. Локус визначено буденно-красномовно – вишня. А спіткало несподіване щастя Сашка «на сонячній леваді біля ставка» – символічно-традиційній локації кохання біля води. Іронічне усвідомлення підлітком своєї незграбності («зорав носом землю») акцентує тонкі пахощі фіалки як нібито причину макітріння голови й гупання серця, хоча аромат струменіє не лише від квітів, а й від Наталки, котра ще вчора була звичайнісіньким сусідським дівчиськом. І несподівана хвиля ніжності контрастує з нерозумінням винуватицею очевидного, і її холодно-гострі аргументи лише додають хлопцеві снаги видихнути, немов освідчитися: «Фіалки пахнуть... Як скажені».

Ототожнення «Наталка-фіалка» увиразнює щастя, підсилюється прагненням захистити знайдену гармонію буття себе у світі в конфлікті з Язикатою Хвеською, образом якої марковано світоглядну меркантильність і середньовічну дикість у ставленні до слова (її прокльони – продовження «традиції» бабів у творах І. Нечуя-Левицького, О. Довженка). Дихотомія «козячий горох»/запашні квіти набуває модифікацій у розвитку сюжету: з одного боку, заздрісність, жадібність, підступність, злодійкуватість, переслідування, замах на життя, боягузтво, які зводять нанівець гармонію («Кізяк скрізь кізяк»), а з іншого – до метафори «запашні квіти» нанизуються, мов намистини на нитку любові, дієве співчуття і відповідальність, допитливість і бажання порозумітися, жага знань, повага до іншого і прагнення трансформувати мрійливість і набутий досвід у перетворення світу на краще.

Із сонячної левади, де Сашко захищає від кіз Язикатої Хвеськи чарівний фіалковий світ, полотну нарації розширюється, немов горизонти пізнання змінюються завдяки новому фокусу підзорної труби, то віддаляючи об'єкти зображення (проспаній Сашком дідів від'їзд у пошуках чумацького сліду батька), то зосереджуючись на подіях ракурсу «тут» і «тепер».

Занурення читача в реалії XIX століття відбувається легко завдяки вдало вибраному оповідачу: п'ятнадцятилітній Сашко Примає сприймає світ як дитячу гру, а мандрівку – як спосіб розширення горизонтів пізнання. Історичний час оприявнюється на рівні повсякденних деталей, де, ясна річ, є елементи взуття, одягу, назви посуду й одиниць вимірювання. Оскільки хлопець приглядається до різних професій, немов приміряє їх до себе, то оповідь містить стисло-експресивну їх оцінку (пасічник, «їздовий на чугунці» – машиніст паровоза, коваль, археолог. Історизм виявляється в зіставленні змін, яких зазнає довкілля з розвитком нових видів транспорту, будівництва (споруджено віадук через Інгул, прокладено залізницю, розпочато будівництво заводу Ельворті в Єлисаветі, діє нова переправа через Дніпро). Очевидно, з великої довіри до ерудованості читача письменник не називає конкретних дат, однак зазначені події вказують на історичне тло серпня 1874 року. Зустрічі-діалоги сприяють стереобаченню та аксіологічній оцінці і життєдіяльності

німецької колонії, й українського наймитування, і так званої кримської кампанії, у якій брали участь і повернулися з медалями, але зі скаліченими долями, дід Ку і Михайло Балагула. Татарчук Іса, Сашків одноліток, із болем повідав, що життя земляків після війни стало дуже тяжким, тому вони покидають рідний край, їдуть у Варну, бо скоро буде нова війна. Кому сльози, кому каліцтво, а кому почесні – прояснює ситуацію зустріч у повітовому Бобринці з М. А. Аркасом, під рукою брата якого проходила воєнна кампанія.

Якщо «сикретна карта», привезена дідом з війни, вказує лише на урбаністичну зосередженість населення у південній частині колишньої імперії: Одеса, Херсон, Лисавет, Каховка, – то Сашкова мандрівка рясніє топонімами малої батьківщини: річками, селами та народними промислами, назвами могил і балок, обростає дідовими легендами, із ними пов'язаними, доповнюється кількістю вітряків, мовленнєвою палітрою.

Сашкова мапа росте увись, до зоряного неба, заселеного й означеного всім своїм, питомо українським: Возами, Бороною, Квочкою, Дівкою з відрами, Криницею, Хрестом.

Читання повісті нагадує задоволення від розгадування історичного ребуса, гарно присмаченого народним гумором, де наївність сусідить із кмітливістю, а поле пошуку поступово звужується, уточнюється, події зіставляються реципієнтом, пробуджуючи бажання, подібне до пошуку родинного скарбу (до речі, і цей мотив має місце у творі).

У Кобзаревій повісті кожна деталь настільки міцно зрощена з текстом, що викликає не просто відчуття власної присутності, а й читацького зачудування, як одна й та ж річ в руках суб'єкта може розкрити його сутність, стати носієм добра чи зла. Тканина твору – живе полотно, вибілене на леваді письменницької любові до слова і відповідальності перед ним, майстерно скроєне й пошите «на вирість», як віддавна зодягали сільських дітей. І не тому, що підзорна труба із засобу наближення до пораненого Сашкового батька, що пристав до київської валки, повертаючись додому, стає приводом для арешту діда, звинувачень його у шпигунстві, вилучення як речового доказу разом із картою, – справжню майстерність прози для підлітків варто шукати у високій правді перехрестя світобачень і віддаленні мрії в ту мить, коли до неї, здається, лиш руку простягни.

За грайливою легкістю манери оповіді та по-справжньому захопливо, з несподіваними бонусами-родзинками закрученим пригодницько-детективним сюжетом із краєзнавчо-пізнавальним тлом, наскрізь просякнутим закоханістю, тим тонко навіяним флером мрійливої невимовності та першим страхом втрати, органічно введено мотив самоідентифікації, передусім мовно-історичної. Майстер розкриття характеру через діалоги, у повісті «Запах фіалки» письменник створив багатоголосу мовну палітру тодішньої Херсонської губернії, простеживши й виразне прагнення до мовленнєвої самототожності (акцентування дисиміляції татарчука), і асиміляційні, пристосуванські настрої частини колишніх селян (Драбина стала Драбіною) в урбаністичному середовищі Єлисавета, аби в такий спосіб позбутися почуття меншовартості в російсько-єврейському оточенні. Психологічно тонко прозаїк сугерує зв'язок між мовою, ментальністю, віруваннями, господарюванням і національною єдністю.

Ще І. Франко зауважив, що аромат рідко ставав об'єктом зображення у творах вітчизняних письменників, аналізуючи й зіставляючи домінуючі джерела отримання інформації з довкілля й відбиття світосприйняття в мистецтві. Немає у нас свого Зюскінда, тож немає і «Парфумера». Та, вочевидь, ми таки зближуємося з Європою, бо без аромату понтійської фіалки з Холодного яру щось невимовно ніжне втратив би «Чорний Ворон» В. Шкляра. Запах фіалки репрезентує в повісті В. Кобзаря неспілку і всеохопне у своїй владі над серцем почуття підлітка.

Антоніна Царук — письменниця, літературознавиця (м. Кропивницький).